

6. Холодинська С. Техніко-урбаністичні мотиви у творчості Михайля Семенка. Маріуполь : МДУ, 2017. С. 240–242.

Кислиця Дарія – здобувач ступеня вищої освіти бакалавра факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукові інтереси – історія української літератури ХХ століття.

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент Поляруш Н. С.

Лілія Боднар

КІНОПОВІСТЬ О. ДОВЖЕНКА «УКРАЇНА В ОГНІ» У ДЗЕРКАЛІ ЧАСУ

Творча спадщина О. Довженка – кінорежисера, прозаїка, драматурга, основоположника жанру кіноповісті – не залишає байдужим та піднімає значну кількість важливих тем для наукового осмислення.

Серед дослідників, які обирають творчість О. Довженка як частину кола своїх наукових зацікавлень, не лише за часів його життя, а й сьогодні, треба відзначити наукові студії Ю. Барабаша, С. Плачинди, О. Поляруша, І. Семенчука, І. Кошелівця, Ю. Лавріненка та інших. Українськими літературознавцями ґрунтовно досліджено життя та творчість митця, проаналізовано його літературний доробок, проте часи незалежності та розсекречені архівні матеріали дали нам змогу поглянути на творчість О. Довженка без пропагандистських рамок, а події, що відбуваються в Україні, підсилюють та увиразнюють описане у творах.

Вважаємо, що прикметним в силу обставин є інтерес до кіноповісті «Україна в огні», якій належить особливе

місце в життєвій і творчій біографії митця, а також в історії української літератури ХХ століття. У контексті подій російсько-української війни, коли мільйони українців на власні очі бачать звірство, кровопролиття, про які раніше лише читали, увага до твору лише підсилюється.

Мета роботи полягає у з'ясуванні актуальності проблематики та образної системи кіноповісті О. Довженка «Україна в огні».

Літературознавці слушно наголошують: «Із творів про перший період війни, написаних у часи Великої Вітчизняної, я, не вагаючись, на перше місце поставив би кіноповість Олександра Довженка «Україна в огні» через шевченківську перейнятість автора всенародною трагедією. За широтою охоплення матеріалу, глибиною і правдивістю зображення, за справді-таки шекспірівськими колізіями цей твір у нашій літературі тих часів немає собі рівного» [3, с. 7-8].

Кіноповість «Україна в огні» було написано в 1943 році у розпал війни, але побачила вона світ лише через 23 роки, після смерті її автора. У творі правдиво відображено події II світової війни, картини відступу і поразки радянського війська, що одразу викликало негативну реакцію влади. 31 січня 1944 р. відбулося засідання політбюро ЦК ВКП(б), на якому твір було розкритиковано Й. Сталіним нібито за спробу переглядання ленінізму, зазіхання на національну політику партії та відсутність правди у ній, хоча, насправді, описаної ж правди він понад усе уникав та боявся. Генсек СРСР сприйняв твір як докір своїй владі, тому зробив усе, аби припинити вільнодумство Довженка. І кінофільм, і кіноповість було заборонено, в пресі продовжувалося цькування О. Довженка, якого позбавили всіх посад, йому заборонили повертатися в Україну.

Кіноповість «Україна в огні» – трагедійна за змістом та композиційно чітка. І вже цим звучанням вона контрастує з офіційною думкою щодо реалій війни. У творі, де не раз автор щиро возвеличує «велике братерство

народів» та «велич країни Рад», партійна номенклатура поміж рядків прочитала небезпечні для себе погляди на війну та роль українського народу в ній. Зокрема, авторіві пропонували замінити національність одного з головних героїв на російську, адже тоді план оповіді зазнає кардинальних змін: тепер «старший брат»-росіянин стоїть на чолі визвольного руху, як і належало, з точки зору офіційної пропаганди. Роль українців у боротьбі з фашизмом було применшено, а погляди О. Довженка було визнано еретичними, що й потягнуло за собою вказані нами наслідки.

Кіноповість «Україна в огні» як цілісний за ідейним та художнім задумом твір порушує цілий ряд важливих проблем. Кожну з них автор зображує з необхідною увагою та майстерністю, відображаючи їх не лише у контексті української історії, а й певним чином у загальному плані зображення людської психіки в мінливі та небезпечні часи. В період проживання колективного горя загострюються визначальні людські риси та відкриваються ті проблеми, які давно виникали у суспільстві, а зміщені акценти в умовах постійної загрози змушують несвідомо повертатися до прадавніх народних джерел, в яких люди шукають мудрості у прийнятті рішень та заспокоєння. Це робить історію актуальною для сучасного читача, який в умовах військового вторгнення часто відчуває страх та розгубленість.

Проблема національної консолідації, до якої звертається автор, реалізована через образ німецького завойовника, в уста якого автор вкладає слова: *«Нацизм не має серйозного значення, оскільки у нацистів, щоб ти знав, нема фактично ніяких ідей. Це сліпа сила, щось вроді надзвичайної грозової хмари»* [2, с. 10]. Поступово ця сила вироджується, все більше й більше оголюючи недоліки системи, що прагне до вбивств. Їхні ж супротивники проходять впродовж твору шлях, який об'єднує не лише спільною працею задля визволення, а абсолютною довірою та єдністю між побратимами. Вони переросли ворожнечу

мирного часу, що дорого коштувала їм у перші роки війни та зрозуміли, за вони воюють.

На чільному місті в кіноповісті проблема *простої людини на війні та в тилу*. Автор описує часи окупації та дії людей під час неї, уникаючи частого опису прямих військових зіткнень, хоча у тогочасній літературі, не лише українській, поширеною була практика зображення життя простих людей на окупованих територіях як суцільну активну боротьбу з фашистами, де усі людські поривання прямо підпорядковано постійній боротьбі проти окупантів задля перемоги й піднесення СРСР. О. Довженко ж надає перевагу емоційно достовірному змалюванню стану українців та тих процесів, що поступово відбувалися, як внутрішньо, так і зовнішньо.

Правдиве та емоційно достовірне зображення подій без постійного прямого включення боїв є для читачів додатковим джерелом напруги, адже вони несуть в собі загрозу, що прямо впливає на стан подій на місцях, але частково залишається за кадром. Це не спростовує того факту, що звичайним українцям доводиться мати справу з окупантами, для яких будь-які методи є виправданими. Сцени жорстокості, вбивств, катувань та ув'язнень розкривають суть завойовників та їхнє ставлення до завойованих. Не можна залишити поза увагою й рядових бійців, які власними життями закривали спину чиновникам, що втікали, та боролися «на життя» задля майбутнього, в якому війні не буде місця.

В умовах, коли людина вимушена боротися за своє життя, гостро постає **проблема вірності та зради**. Колабораціонізм не є новим в світовій історії явищем, і тут варто пам'ятати, що причини, які штовхають на співпрацю з ворогом, можуть бути надзвичайно різними: від страху за своє життя чи рідних, що знаходяться в небезпеці, до зловтіхи, вдоволення тими руйнівними подіями, що відбуваються. Образи зрадників у творі позбавлені упередженості та схематичності, в О. Довженка вони – люди, тож автор намагається з'ясувати їхні мотиви та

прагнення, які підштовхнули до співпраці з ворогом. Це і страх (Павло Хутірний, Іван Гаркавенко), і прагнення помститися за розкуркулення (Григорій Заброта), і злочинна байдужість чиновництва, яке уникає пораних та втікає від небезпеки, відмовляючись допомогти як солдатам, які їх боронять, так і мирним жителям. Попри це автор не приховує свою зневагу до тих, хто «не змогли піднятися до висот розуміння ходу історії» [2, с. 12] і допомагали окупантам.

Важливо також зазначити, у творі було лише оглядово зазначено про те, що німецькі завоювальники роздаватимуть землю, отже, люди, які з ними співпрацюють, зможуть стати самостійними господарями, що повертає нас до прадавнього бажання селянства до господарювання. На противагу цьому вони повинні були воювати на боці державного ладу, який спричиняє репресії, депортації, голодомори. Це значно пригнічує моральний дух та спричинює перехід на біг окупантів для помсти за давні образи.

З погляду сучасного, ми усвідомлюємо, що ця інформація – це спосіб завербовування за допомогою пропаганди, яка і в кіноповісті, і в теперішній війні є вагомим інструментом керування свідомістю широких мас населення. Тому О. Довженко не міг не звернутися до проблеми **правди й напівправди**, оскільки в часи II світової війни пропаганда набула особливого розквіту, адже вона відкидає всі моральні перестороги стосовно насильства.

У кіноповісті «Україна в огні» яскравим зразком засліпленої пропагандою людини з німецького табору можна назвати Людвіга фон Крауза. О. Довженко характеризує цю людину так: «...расовий гітлерівський пес останньої формації» [2, с. 10]. Автор наголошує, що фашисти, цілком впевнені у природності й правильності своїх дій, сіють терор на землях, якими захоплюються. Чоловіки поширюють неправдиву інформацію, яка мала б зламати дух опору в тих, хто ще його мав, та змусити їх підкоритися.

Острах Ернста перед синівською сваволею не спростовує батьківської сентиментальності відносно нього, а тому служить виправданням усіх дій або ж прийняття їх як закономірних, адже *«хіба ж не Гітлер з мільйонами оцих білявих пустунів Людвігів привів його через всю Європу на Україну?»* [2, с. 10]. На противагу цьому, українці жорстко реагують на співпрацю із завойовниками, заявляючи про свою вірність та любов до України: Купріян Хуторний з кулаками кидається на сина-колабораціоніста [2, с. 14]; Лаврін Запорожець, який пройшов багато боїв разом із партизанами, наказує вбити Ернста фон Крауза серед усіх партизанові, *«якому вже нічого втрачати»* [2, с. 66]; партизанський загін судив Христину за зв'язок із італійським офіцером [2, с. 55], який був вимушеним кроком задля порятунку та інші випадки.

Постійна загроза смерті оголила людські натури та виставила на перший план людські цінності, що були закладені в них життям та недолики, які сформувалися з часом. В уста Василя Кравчини О. Довженко вкладає такі слова: *«Кожен з нас мусить одержати дві перемоги. Перемогу над загарбниками-фашистами, вітчизняну спільну велику перемогу. І другу перемогу свою малу – над безліччю своїх недостатків, над грубістю, дурістю, ...і, до речі, поганим ставленням до жінки»* [2, с. 68].

На чільному місці в кіноповісті **проблема жінки в часи війни**. У щоденнику О. Довженка від 6 березня 1942 року знаходимо запис: «Велика і надзвичайна тема – українська жінка і війна. Хто виніс і витяг на своїх плечах найбільше лиха, жорстокостей, ганьби насильства? Українська мати, сестра, жінка, улюблена» [4, с. 51]. Тема жінки і війни майстерно реалізована на прикладах Тетяни та Олесі Запорожець та Христі Хутірної.

У той час, коли «визволителі» залишали території, жінки, які там залишалися, переживали зраду та приниження, біль та вбивства, голод і поневолення. Можливість переїхати в безпечніші місця була не у всіх, адже це сприймалося як зрада. Навіть на завойованих

територіях жінка залишалася власністю держави, тому ми й спостерігаємо гострий діалог між партизанами і Христею, які її засуджують, але дають можливість спокутати свої дії помстою.

І Христя, і Олеся надзвичайно сильні жінки, часто наголошується на їхньому непереборному бажанні жити та прагненні повернутися додому [1, с. 198]. Автор в уста Олесі вкладає думку, що жінки повинні витримати все й продовжити рід. Ці слова можна розглядати як ключовий мотив боротьби за життя у непрості часи суспільних потрясінь.

О. Довженко не описує у кіноповісті участь жінок в активних бойових діях та в тилу, залишаючи за ними функцію на майбутнє – репродуктивну. Жінка залишається контрольованою чоловіками з обох таборів, які вбачають за собою право засуджувати або ж милувати її на всіх рівнях [5, с. 54]. У плані зображення жіночого питання Олександр Довженко є одним з тих авторів, які відверто зображували нескореність духу жінки, почуття відданості своєму народові та Батьківщині, але при цьому дотримуються поширених й бажаних з боку держави поглядів та інфантилізують жіноцтво.

Отже, кіноповість О. Довженка «Україна в огні» виразила особливу форму синтезу індивідуального та загальнолюдського у світогляді О. Довженка, а переважання національного в пориваннях над суцільними ідеологічними вимогами засвідчило більшу свободу у мистецьких поглядах. Проблеми, до яких звертається автор, не вичерпуються аналізованими нами, але й цей обсяг свідчить про високий рівень знань про ті процеси, що відбувалися в українському суспільстві часів Другої світової війни.

Література

1. Новиков А. Концепти «добро» і «зло» в художньому світі Олександра Довженка. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки, 2015. № 2.

С. 197–202. URL:
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmduf_2015_2_43 (дата
звернення: 29.04.2022).

2. Довженко О. Україна в огні URL:
<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=876>

3. Довженко О. Україна в огні : Кіноповість,
щоденник; упорядник і автор передмови О. М. Підсуха.
Київ : Рад. письменник, 1990. 416 с.

4. Довженко О. Щоденникові записи. Харків : Фоліо,
2013. 879 с.

5. Щур О. Жінка і війна в кіноповісті О. Довженка
«Україна в огні» URL:
<http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/8511> (дата
звернення: 28.04.2022).

Боднар Лілія – здобувач ступеня вищої освіти бакалавра факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукові інтереси – українська література кінця ХХ століття.

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, доцент Поляруш Н.С.

Ольга Ткачук

ТРИЛОГІЯ «ПОЗИЧЕНИЙ ЧОЛОВІК», «ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ ФЕНОМЕНА» І «ПАРАД ПЛАНЕТ» Є. ГУЦАЛА В ОЦІНЦІ ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ

Євген Гуцало – талановитий український письменник, який прийшов в літературу в період короткочасної хрущовської відлиги, журналіст та кіносценарист. Його цікавили досягнення всіх сфер науки, філософії, літератури, він був відкритий до нового, до сучасного.

Як митець, Євген Пилипович належить до тих, чия творчість демонструє жвавий відгук на модерні атрибути